

A KEGYETLENSÉG VISSZASZÁLL

Az Egyesült Államok értelmiségije, kiváltképpen az egyetemiék és az intelligencia másik — számbelileg viszonylag jelentéktelen, hatásában annál jelentősebb — rétege, a hivatásukat méltósággal művelő újságírók, hatalmas szerepet vállaltak az indokínai háború embertelenségeinek a feltárásában, a bűnösök kíméletlen leleplezésében, az amerikai nép soha el sem szunnyadt lelkiismereti parancsolatainak „időszerűsítésében” a politika igenis létező erkölcsi követelményei szerint. Szavukat nem a pusztába kiáltották, hiszen kiérdemelt, éltető hitelük van: a jórészt az ő közreműködésükkel alakított közvélemény nem pártolt el tőlük, kritikus időben nem hagyta magukra őket, hanem támogatta ezt a réteget; s a vádlottak padjára nem az igazságok megfogalmazói, hanem a bűnök elkövetői kerültek. S — immár ki tudja, hányadszor? — kiderül: Amerikára mégsem éppenséggel a Manson-banda gyilkosságai jellemzők, hanem valami egyéb, nem utolsósorban az igazmondás méltó tisztelete, az embertelenség megvertése.

Françoise Giroud, a párizsi L'Express publicistája, a minden My Lai-okat nem pusztá széplelkűségből, hanem történelmi leckék emlékei alapján is gyűlölő nyugat-európai érzelmeket visszhangozva írt a Calley-perről. „A világ bármely más országában elképzelhetetlen nyílt tárgyalás befejeződött. Katonai bíróság vonta meg keserves kinnal az elmosódó határt háborús cselekmény és háborús bűn között. S megtagadta a felmentését annak, aki átlépte, pedig a vádlott és bírái ugyanazt az egyenruhát viselték. A bíróság ítélete megdöbbenetette a közvélemény egy bizonyos részét, mégpedig éppen azt, amelyhez a legközelebb áll ez a bíróság. De az intézmények hibátlanul működtek... S az esküdtszék nem burkolózott méltósággteljesen a csillagos lobogóba, hogy zárt tárgyaláson kenhesse el a tanúvallomásokat. Senki se mert kimondani: »Erről bizony nem kellett volna beszélni...« Ez Amerika. Ez is Amerika. S ezért szeretetre méltó. Még mindig szeretetre méltó.”

Akik halálközépből éltük meg a nácik, a faszizmus háborús bűneit — márpedig csak megmaradtunk néhány száz milliónyin —, álmélkodva értesülünk arról, hogy maguk az amerikaiak, akik sokat tettek a háborús bűnösök felelősségre vonásáért, Amerika háborús bűneiről szólnak: nemcsak a Calley-k háborús bűneiről, hanem „kollektív bűnről” és „kollektív felelősségről” — az egész amerikai nép viszonylatában.

Belső használatra. Az amerikai nép büszkeségére, történelmi emlékezetére apélálva kérlelhetetlenül következtetéseket. Norman Cousins, a jelentős amerikai publicista írja: „A nürnbergi per leszögezte azt az elvet, amely szerint személyek, nem pedig kormányok robbantják ki a háborút és tekintendők felelősnek a háborús bűnökért. Az egy nemzedékkel előbbi amerikaiak különösebb nehézség nélkül vélték felismerni, hogy maguk a németek nem különböztethetők meg vezetőiktől. Még a parancsuralmi kormányzat is megbénítható, ha vannak elegenden, akik magasabb értékekhez igazodva akarnak élni. Legalábbis ez volt a lényege annak, amit sok amerikai rá akart húzni a nácik alatt a németekre. Most meg azt akarnók mondani, hogy az amerikaiaknak nehezebb kormányuk politikáját befolyásolni, mint a németeknek volt? A németek nemcsak azzal védekeztek, hogy semmi hatalmuk sem volt, hanem azzal is, hogy tájékozatlanok voltak. Azt állították, hogy semmiről sem tudtak, nem

volt lehetőségük értesülni a történekről. Az amerikai néppel nem közöltek mindent, amit tudnia kellett volna a háborúról. De éppen eleget tudunk. S vajon állíthatjuk-e, hogy olyan tehetetlenek vagyunk, amilyenek a németek voltak?”

Neil Sheehan — akinek írását a Le Nouvel Observateur nyomán közöljük — a legnagyobb egyesült államokbeli napilap, a The New York Times szerkesztőjeként három esztendeig tudósított a tettek színhelyéről, Vietnamból. A Le Nouvel Observateur bevezetőjében ez áll: „A The New York Times nem kommunista, nem baloldali, még csak nem is »felforgató« szándékú. Mintha az algériai háború idején a Le Figaro és a Le Monde vetette volna fel a kérdést: vajon a francia ejtőernyősök nem háborús bűnösök-e, s Franciaország nem népiértő háborút folytat?”

Robert Jay Lifton, Szembenézni, túllépni! írója a Death in Life — Survivors of Hiroshima (Élő halottak — Hirosima túlélői) című könyv és sok más mű amerikai díjjal kitüntetett szerzője. A közölt részlet egy, a Random House kiadónál megjelent antológia (Crimes of War — Háborús bűnök) bevezető esszéje.

F. L.

Szembenézni, túllépni!

Amikor az utóbbi időben többször arra kértek, hogy előadást tartsak, ezt a címet jelentettem be: *Élet a kegyetlenség korában*. Hogy pontosabban fogalmazzak, a kegyetlenség sem nekem, sem másnak nem árnyékolja be az élet egészét vagy annak nagy részét. De jelenleg, 1971 elején a jelenség amerikai kutatójának olyasmivel kell foglalkoznia, ami — honfitársai számára általában — borzalmas tudatalatti rémképpé vált, olyan rémképé, melyet nem lehet teljességében felfogni vagy kitörölni. Erkölcsi kötelesség e rémkép felszínre hozása.

A külvilágban történektől függetlenül a személyi kegyetlenség, bizonyos értelemben, mindenkinél már születésekor jelentkezik. Úgy is mondhatnók, hogy egyes embereknek különleges hajlamuk van rá. De nagyon is jól emlékszem, hogy az 1950-es évek közepén és végén, a Harvard Egyetemen kibontakozott békekemmozgalom nyugtalanságai idején — ma úgy tűnik, hogy mindez 200 esztendeje történt — aligha tudtuk *átérezni*, mi történhet az atomfegyver robbanásának színhelyén. Az említett hajlamtól eltekintve, nehézségek adódnak a kegyetlenségek leküzdési módjának elképzelésében.

Miután hat évet éltem és dolgoztam Hirosimában, s az első atombombának az emberre tett hatását tanulmányoztam, arra a következtetésre jutottam, hogy ezek a nehézségek részben **elévültek**, részben pedig eltűlőzták őket. Nagyon vi-

lágosan átérezhettem, mi történt az atombomba hatóterületén, de hatással volt rám a kegyetlenségek elkövetését előmozdító műszaki lehetőségek és a hatásuk teljességét felmérő képzelőerőnk között tátongó űr is. Ennek az űrnek a betöltésére irányuló kísérlet élményt adó, sőt felszabadultságot hozó is lehet. Számomra Hiroshima alapvetően „radikalizáló” tapasztalatot jelentett — nem a szó pusztán ideológiai értelmében, hanem az élet és halál alapvető fogalma, az élet és halál mikéntje szempontjából.

Bárhogyan álljanak is a dolgok a háború követelményeit illetően, Hiroshima a műszaki kegyetlenség példájaként emelkedik ki. A hirosimai túlélőkkel kapcsolatban említhető lelki betegségek — halálhangulat, lelki érzéketlenség, büntudat-maradványok — közvetlenül összefüggésbe hozhatók a kegyetlenség hideg, elhatalmasodott műszaki jellegével. A bomba sajátos technikája a felvillanás rövid pillanatát életfogytiglan tartó haláltusává változtatta azzal, hogy a túlélő korán belemerült az egész lényét betöltő groteszk halálhangulatba, a következő hetekben és hónapokban szenvedő alanya vagy tanúja lehetett a bizarr, gyakran végzetesen heves sugárzási hatásoknak, tapasztalhatta az évek során a fehérvérűség és a rák különböző (mindig végzetes) formáinak növekvő jelentkezését, s végül azzal is, hogy a túlélő tagja lett egy halállal fertőzött csoportnak, a „halálbéllyegeseknek”, érzelmileg kapcsolat-

Goya: A háború borzalmai című ciklusból

ba került a bomba áldozataival és a nukleáris emberirtás növekvő, világméretű veszélyével.

A lelki vagy érzelmi érzéketlenség — egyes túlélők „a lélek bénultsága”-nak nevezik — szükséges védekezés volt annak az átérése ellen, amiről nyilvánvalóan tudták, hogy bekövetkezik. De ha mélyebbre tekintünk, felfedezzük, hogy mindazoknak, akik az első atomfegyvert gyártották és bevetését elhatározták (s akik ma ebben — felhasználását tervezve — követik őket), a lelki érzéketlenség sajátos formájára van szükségük. Mert ők sem tehetik meg, hogy átérzék azt, amiről tudják, hogy be fog következni.

Áldozat és bűnös osztozott bizonyos büntudatban is, amit egyrészt a csönd összeesküvése fejezett ki, vagyis az a tény, hogy hosszú ideig nem történt rendszeres kísérlet a bomba emberre kifejtett testi és lelki ártalmainak felderítésére. A túlélők bűnösöknek érezték magukat azért, mert életben maradtak, míg mások elpusztultak, s ugyanakkor úrrá lett rajtuk az a sejtelmes érzés, hogy a kegyetlenség általános bűnének részeseivé váltak. A Hirosimáért felelősöknek s a velük különböző módon társulóknak —

az amerikai tudósoknak, katonai és politikai vezetőknek, valamint a közrendű embereknek — megvolt a maguk sajátos büntudata, bár náluk — a sors iróniája! — ez kevésbé volt észlelhető, mint az áldozatok esetében. Érdekes azonban, hogy Hirosima milyen mértékben váltotta ki az amerikaiakban (és másokban) a büntudattal együtt járó érzést, hogy ha ezt elkövethettük, akkor mindent elkövethetünk, s ezután mindenki mindent elkövethet ellenünk — más szóval, a határtalan kegyetlenség előérzetét.

Ha ezek Hirosima tanulságai, akkor személyes következtetéseket kell levonnunk belőlük. A városban végzett kutatásaim során mélyen belemerültem a tömeghalál problémáiba; bár sokkal könnyebb volt számomra s kevésbé brutális az élmény, az én esetemben ez a tapasztalat mégis éppoly tartós hatásúnak bizonyult, mint a hirosimai túlélőknél. Hozzájuk hasonlóan, alapjaiban megváltozott az én viszonyulásom is saját halálomhoz és a ránk leselkedő halál összes kollektív formáihoz. Azonos személyi tapasztalataim voltak a lelki érzéketlenséggel. Első hirosimai interjúim idején lenyűgöztek a nekem elmesélt groteszk borzalmak, de egy rövid hét alatt már

sokkal kellemesebben éreztem magam, olyan lélektani kutatóként, akit mélyrehatóan foglalkoztatnak a hallottak, de kártart felderítői kötelezettségei teljesítése mellett. Az érzéketlenségnek ezt a részleges, célirányos típusát most elkerülhetetlennek és, az adott helyzetet tekintve, hasznosnak látom, de potenciálisan veszélyesnek is kihatásai miatt.

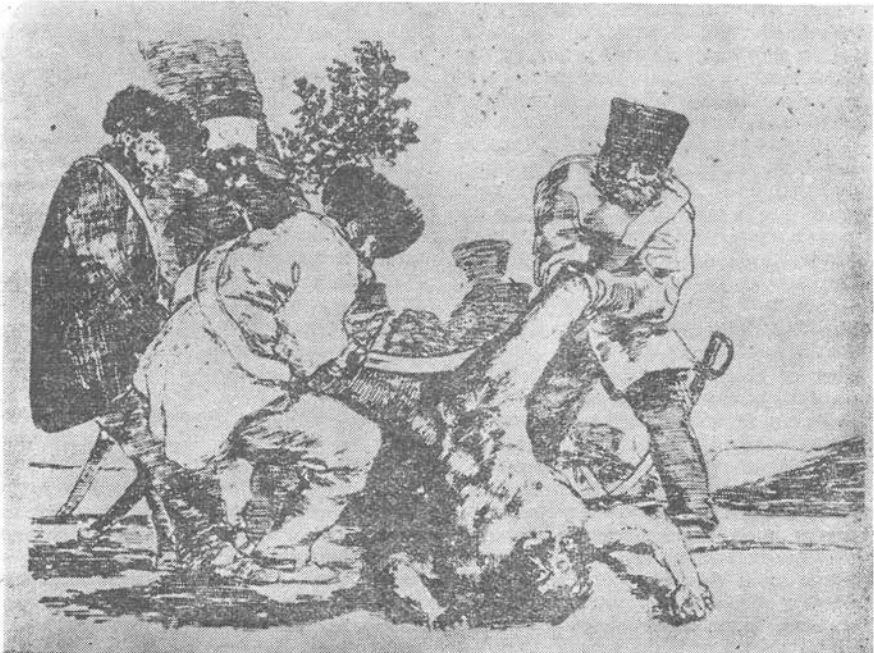
Hirosimai túlélővé „váltam“ (mint kötelező módon bárki, aki szembe kerül ezekkel a tapasztalatokkal), de amerikai maradtam, bizonyos mértékig osztoztam mind az áldozatok, mind a bűnösök bűntudatában — ennek a „behelyettesítő“ bűntudatnak megvannak a maga csapdái, én mégis a kegyetlenséggel való szembenézés egyik legtermészetesebb lélektani megközelítését látom benne. E három lelki jelenség ugyanis aligha korlátozható csupán Hirosimára: a *halálhangulat*, a *lelki érzéketlenség* és a *bűntudat* a kegyetlenség minden fajtáját kísérő lelki baj.

Hirosima megtanított annak az értékére és használhatóságára is, amit apokaliptikus képzeletnek neveznék. Ez a meghatározás ellentétben áll a biztonságról és kiegyensúlyozottságról alkotott fogalmainkkal. A jelenkor kegyetlenségeinek műszaki méretei azonban, véle-

ményem szerint, szükségessé teszik, hogy összehangoljuk képzeletünket azokkal a folyamatokkal, amelyek apokaliptikusak a szó legáltalánosabb értelmében — a „vadul féktelen“ és „végzetesen döntő“ folyamatokkal, s feltételezik „a világ sorának előrelátását jövőbeli események alakjában“ és „a közvetlen megsemmisülés vagy a végítélet megjövendölését“.

A múltban a képzeletnek ebben a fajtájában csupán a pszichotikus egyén „világvégé“-képzését látták. De a hirosimai emberek számára a „világvége“ — vagy valami hozzá nagyon hasonló — saját valós tapasztalataik részévé vált. Az egyik túlélő így emlékezett vissza: „Testem feketének tűnt; minden sötétnek, teljesen sötétnek látszott... ekkor azt gondoltam: »itt a világvége.«“ S egy másik emlék: „Az volt az érzésem, hogy mindenki elpusztult... Azt gondoltam, vége Hirosimának — Japánnak — az emberiségnek.“ A jelenkor legszörnyűbb emberi kegyetlenségeinek, a náci tömeggyilkosságoknak az áldozatait hasonló képeket elevenítettek fel, bár ők rendszerint tapasztalhatták, hogy a megsemmisítési folyamat bizonyos mértékben szelektív volt (főleg a zsidókat, a nácik ellenségeit vagy más csoportokat érintett). Hirosima elvezetett engem Auschwitzba és

Goya: A háború borzalmai című ciklusból

Treblinkába is, s leginkább a kegyetlen-ség általános pszichológiájának hasonlóságai és párhuzamai döbbenettek meg.

Hasonló benyomásokat jegyeztek fel „Isten-okozta” kegyetlenségek bekövetkezésekor, mint például a középkori nagy természeti csapások túlélőinek vallomásai:

„Hogyan hinné el az utókor, hogy volt olyan idő, amikor villámcsapások és földi lángok nélkül, hadakozások vagy más látható öldöklések nélkül nem egyik vagy másik tájéka a földnek, de csaknem az egész világ ember nélkül maradt... Azt hihetnők, hogy álmodunk, ha a földön járva nem látunk saját szemünkkel a temetésen gyászoló várost, s ha visszatérve otthonunkba, nem találunk üresen, megérvte ebből, hogy mindaz, amit siratunk, valóban megtörtént.”

A természeti csapások „isteni” eredetűek voltak, s nemcsak azért, mert az emberi kezdeményezés vagy ellenőrzés határain kívüleső, rejtélyes és halálos csapást jelentettek, hanem azért is, mert egy Isten-központú kozmológia részeiként értelmezhetők őket. Az előbb idézett jelenetek megszilárdították az emberek hitét a világegyetem rendjében és az igazságos Istenben, ám kozmológiájuk elegendő rosszat, elegendő képlékenységet és mély bevésődést tartalmazott, s ha nem bizonyult is alkalmasnak a holokausztum (engesztelő áldozat) „magyarázatára”, legalább folyamatos lelki megnyugvást hozott, amely lehetővé tette az élet folytatását. Ezzel ellentétben Hiroshima és Auschwitz bűneit emberek követték el emberek ellen, olyan időkben, amikor a régi kozmológiák már sokat veszítettek érvényességükből, és csökkent meggyőző erejük is. A túlélőket a zavar és az abszurditás érzése töltötte el: a My Lai-ban elkövetett bűntettekkel kapcsolatban vallomást tevő amerikai katonához hasonlóan számukra is „hiányzott valami” — éspedig a realitás értelme, illetve érzékelése. Hiroshima és Auschwitz immár az ember történelmi tapasztalatainak része, ezért veszélyesen naiv dolog lenne kitartani amellet, hogy a világpusztuláshoz fűződő képzeleti viszonyulásunk változatlan maradt, hogy egyszerű különbséget tehetünk a kép pszichotikus elfogadása és a „normális” elutasítás között.

A külső események hatásától függetlenül a „világvége”-felfogásnak van egy szubjektív, képzeleti alkotóeleme. A hirosimai túlélőknek az elkülönítettség és a tehetetlenség, a pangás és a megsemmisülés belső képzeit kellett feleleveníteniük, vagyis olyan képzeteket, amelyek

minden emberben gyermekkorától kezdve élnek, egyesekben világosabb, másokban elmosódottabb formában. Ezért veszélyes, nemcsak a hírosimai túlélők, hanem valamennyiünk számára, ha ilyen képzetek foglyává leszünk, s a balsorsot mindig lelki szemünkkel látjuk, ugyanis végül tehetetlenné válunk, s akarat híján képtelenek leszünk arra, hogy részt vegyünk a kegyetlenségek ellen, az elképzelt kollektív pusztulás elkerüléséért vívott fontos mindennapi csatákban.

Szerintünk a lélektani bölcsesség tehát abban nyilvánul meg, hogy igyekszünk elkerülni az apokaliptikus képzelgésekbe történő belemerülést, de az irántuk megnyilvánuló érzéketlenséget is. Az apokaliptikus képzelgés konstruktív hasznosíthatóságának egyik egyszerű példáját Eugene Rabinowitch jegyezte fel, aki kezdettől fogva a tudósok atomfegyverellenes mozgalmának bátor vezetője volt. Rabinowitch leírja, amint 1945 nyarán Chicago utcáin sétálva feltekintett a város hatalmas épületeire, és képzeletében hirtelenül óriási tüzet látott, amelyben a felhőkarcolók összeomlottak. Ekkor megfogadta, hogy kettőzött erővel igyekszik elhárítani egy ilyen esemény bekövetkezését. Ezt úgy vélte megoldhatónak, hogy más tudósokkal együtt felhívásban emel szót a lakott vidékek figyelmeztetés nélküli atombombázása ellen. Az erőfeszítés, persze, kudarcot vallott, de az apokaliptikus képzelgéseknek ez a fajtája — Rabinowitch, Szilárd Leó, Bertrand Russell és mások részéről — lehetővé tette, legalábbis az emberek egy kis csoportja számára, hogy megfogalmazza mai léte igazi feltételeit és szembenézzen velük [...] Mert a végzetes kegyetlenségek árnyékában élünk, s ha ez a fogalom maga ellentmondásos is, ez az ellentmondás a halálhoz és élethez fűződő kapcsolataink lényege.

„A táj alig változik. Napokon át szinte semmi sem kerül a szemem elé. Szokatlan, nagyon szokatlan vidék. Ha ugyanarra a helyre térek is vissza, szokatlan marad... Az az érzésem, hogy hosszú utat járok be, mér földek százait... s ugyanarra a helyre jutok el, ugyanis csak néhány mér földet mentem... Itt, Vietnamban valójában embereket gyilkolnak értelmetlenül... Habozás nélkül bármilyen semmisségért le lehet őket löni... Jó dolgod van. Túl vagy már minden... De valami hiányzott. Valami, amiről azt hittük, hogy létezik, hogy mindezzel együtt jár. Nem volt sehol...” (Egy amerikai katona visszaemlékezései My Lai-ra). Íme, ezeknek az apokaliptikus abszurd tényeknek és torzulások-

nak az összefüggésrendszerében követjük el és éljük át a My Lai-i kegyetlenségeket.

Az amerikai katona idézett visszaemlékezése azt sugallja, hogy a kegyetlenség álomszerű jelenség lehet, de azt is, hogy olyan emberek követik el, akik a normális emberi kapcsolatok, a társadalom és a történelem szféráján kívül élnek. My Lai olyan emberek műve, akik elvesztették józan eszüket, akik a hadászat és a lélek senkiföldjén kóborolnak. A kegyetlenség maga úgy tekinthető, mint groteszkül ellentmondásos erőfeszítés e szenvedő földtájék megmentésére, mint a rend és értelem keresése a rendszertelenségben és abszurdításban. Ugyanakkor az a tendencia is érvényesül, hogy a jelenlegi abszurditást és rendszertelenséget a logikai végtelékig vezessék, ezáltal mintegy felülkerekedve rajtuk és igazolva a mostani abnormális állapotot.

A kegyetlenségeket kétségbeesett emberek követik el — My Lai esetében a megvívandó harc abszolút ellentmondásainak, az országok politikáját jellemző gyilkos ábrándoknak áldozatul esett emberek. Ilyenkor a kegyetlenség egyenlő az értelem értelmetlen kutatásával, a hamis küldetésűtádat végeredményével, a hamisanúság produktumával.

Azt állítani, hogy az amerikaiak katonai beavatkozása Vietnamban már önmagában bűntény, azt is jelenti, hogy kegyetlenséget kiváltó helyzet. Vagy másként fogalmazva, My Lai mindennél jobban rávilágít Amerika vietnami háborújának alapvető jellegére. Ennek a kegyetlenséget kiváltó helyzetnek az elemeihez tartozik a fejlett ipari nemzet részvétele egy felkelésellenes akcióban, gyengén fejlett területen, a néppel szolidarizáló gerillákkal szemben; olyan elemek ezek, amelyek Jean-Paul Sartre szerint elkerülhetetlenül népirtáshoz vezetnek. A gyilkosságok hidegvérűsége, valamint a bűnösöknél tapasztalt és az áldozatokra rákényszerített végső elembertelenedés révén My Lai nyilvánvalóvá teszi számunkra, milyen messzire jutott Amerika a halálos ábrándok útján.

Ezekkel a halálos ábrándokkal együtt jár három lélektani jelenség, amelyek annál fájdalmasabbak a háború érzékeny amerikai bírálói számára, minél nyilvánvalóbbak. Az első a kegyetlenségre épülő kegyetlenség elve, amely a kegyetlenséget kiváltó helyzet tagadásának a szükségéből ered. Ebben az értelemben My Lai maga is korábbi, kisebb méretű My Lai-ok következménye; s nem a háború befejezésével végződött, hanem

azzal, hogy Amerika Laoszra és Kambodzsára is kiterjesztette a háborút.

A második elv a felelősség hiányának a rendszerére vonatkozik. Hiába keressünk olyan embert vagy embercsoportot, amely vállalná az elítélést, illetve csupán azonosítaná a történelem emberi forrását vagy felelősségét, kezdve azoktól, akik My Lai-ban meghúzták a ravaszt (ezek bizonyos mértékig felelősek, bár voltaképpen a kegyetlenséget kiváltó helyzet eszközei és áldozatai voltak, s most bűnbaknak játsszák ki őket), egészen a tüzelési parancsot kiadó és talán maguk is tüzelő altisztekig, a hadművelet végrehajtását elrendelő magasabb rangú tisztékig, a Vietnamban, a Pentagonban és a Fehér Házban székelő legmagasabb katonai és civil tervezőkhöz, akik többek között létrehozták az „állandó szabadtüzelési zónát”, amely Richard Hammer szerint azt jelenti, hogy „...lényegében a zóna területén harcoló minden amerikainak joga van gyilkolni, s az itt élő vietnamiaknak joguk van arra, hogy meggyilkolják őket”, vagy azokig a tervezőkhöz, akik további jelentős döntéseket hoztak a háború folytatására, sőt kiterjesztésére. Ugyancsak hiába keresünk ilyen személyt az amerikai nép amorf tömegében, amely feltételezhetően az előbb említetteket választotta — legalábbis most megtűri őket képviselőiként. A kegyetlenséget kiváltó helyzet — ez ebben az esetben különösen érvényes — attól függ, amit Masao Maruyama „a felelősség hiányának rendszere” meghatározással jelölt. A helyzetet is, a rendszert is az érző emberi lélektől nem ellenőrzött technológia és gépesített bürokrácia jellemzi.

A harmadik és talán legszörnyűbb jelenség a változás hiányának pszichológiája. Westmoreland tábornok átadja helyét Abrams tábornoknak, Johnson elnök Nixon elnöknek, egy láthatóan dühöngő diáknemzedék egy csendben dohogónak — s a háború, a kegyetlenséget kiváltó helyzet tovább szüli a feljegyzett és fel nem jegyzett szörnytetek ezreit. Pontosabban, valami mégis történik: a kegyetlenség tudatalatti sejtése Amerikában a tudatosság szintjéhez közeledik, és nehezebbé teszi, de sajnos, nem lehetetlenné, a kegyetlenséget kiváltó helyzet védelmezését és fenntartását. A kegyetlenségbe történt belebonnyolódás széles körben elterjedt érzése ma még előre nem látható módon hozzájárul a nemzethanyatlás érzetének a kialakulásához, s ezzel összefüggésben az erőszak vonzóbbá válásához, mert semmi sem vezet oly könnyen a kollektív düh ki-

töréséhez, mint az az érzés, hogy egy fojtogatónak és züllesztőnek ítélt helyzet rabjai vagyunk.

A kegyetlenség általában, és My Lai különösen, a bűnösöket — egy egész nemzetet is — a személyes bűn területére sodorja. Ezt az állapotot egy másik amerikai katona beszélgetésünk során a vietnami ellenfél meghatározásával jellemezte: „Ha meghalt, kommunista volt — mivel meghalt. Ha meghalt, kommunis-tának kellett lennie. Persze, egy holttest sehogy sem védekezhet ez ellen.“ Ha a jövő egy adott pillanatában erkölcsileg érzékeny történészek megkezdik a vietnami háború történetének a megírását — feltételezve, hogy lesz erkölcsileg érzékeny (vagy lesz egyáltalán) történész —, biztos vagyok abban, hogy a „hullaszámlálás“ jelenségét Amerika romlásba dőlésének tökéletes szimbólumaként emlegetik majd. Mert mi lehetne jellemzőbb az érzékletlenségre, eldurvulásra, ábrándokra (a legtöbb holttestről végső soron kiderül, hogy az illető polgári személy volt), a groteszk versengésre (századok és egyének versengenek a legnagyobb hullaszámért) és az ugyancsak groteszk műszaki fejlődésre (a haladás a számlálásban rejlik), mint Amerika általános bűne a vietnami háborúban.

My Lai bizonyos vonatkozásban szokatlan jelenség. Kétfajta kegyetlenséget egyesít: a műszaki szupergyilkosságot (fegyvertelen parasztokat ölnek meg automata fegyvereket használó amerikaiak) és az áldozatok sokkal személyesebb jellegű, szemtől szemben való meggyilkolását közvetlen lőtávolságból. Ez a kombináció váltja ki a vele együttjáró különös lelkiert, bármennyire igyekeznek is az amerikaiak elkerülni a következmények tudatosodását. Egy résztvevő amerikai katona úgy jellemezhetné My Lai-t, mint „náci típusú históriá“-t (ahogy Seymour Hersh feljegyezte *My Lai 4* című könyvében), vagyis úgy, ahogyan kevés olyan pilóta, illetve repülő fogalmazott, aki műszakilag nagyobb távolságból sokkal több vietnami civilt ölt meg a bevetések idején.

A személyes bűn érzése új az amerikaiak számára, egyrészt azért, mert az ilyen érzéseket más, kegyetlenséget kiváltó helyzetekben elfojtották, másrészt az amerikai hagyományok humánus elemei hozzájárulnak ahhoz, hogy a nemzet úgy tekintse önmagát, mint amely — szükség esetén akár erőszakkal is — el-lenzi éppen ezeket a „náci típusú históriákat“. Egyelőre tisztázatlan a vietnami háború hatása erre az önarcképre. A My Lai-ban történtek összegezése még nem történt meg. Lehet, hogy soha nem

is kerül sor a kegyetlenségek összegezésére. Én azonban aggódom egy olyan társadalomért, amely bizonyos kérdések felvetésével, de alapos önvizsgálat nélkül elfogadja előbb Hirosimát, most pedig My Lai-t.

Mert mindennek megfizetjük az árát. A kegyetlenség visszazáll reánk. A háborúnak Kambodzsára történő kiterjesztése ellen tiltakozó egyetemi hallgatók életét a Kent Egyetemen nemzetőrök golyói oltották ki, s ez jelzi, hogy az erőszakot a hiú ábrándok védelmére és a bűn tagadására használják fel; a Georgia állambeli Augusta legyilkolt négerrei és a Mississippi állambeli Jackson egyetemen néger diákláldozatai közvetetbben tükrözik ezt a légkört. Valóban reális veszélyt jelent az, hogy az illúziók megmentésére és a bűnök tagadására törekedve Amerika, Vietnamban és Kambodzsán túl, az egész világot pusztulással fenyegető nukleáris összecsapás valamilyen formája felé sodródhat. Ebben az értelemben, akárcsak a személyes bűnhöz való viszonyában, My Lai szimbolikusan megrendítette Amerika alapjait, vagyis mindazt, ami az amerikai államból megmaradt. Hirosimához és Auschwitzhoz hasonlóan My Lai is forradalmi esemény: az erkölcsi normák teljes semibevevése fontos kérdéseket vet fel a felelősséggel tartozó nemzet intézményeivel, szokásaival kapcsolatban.

Az amerikaiak problémája most ez: mit kezdünk kegyetlenségeinkkel? Próbáljuk meg egyszerűen tudomásul venni, felig-meddig beismerni őket, tagadva következményeiket és elkerülve az őszinte szembenézést? Ez a kormányok klasszikus módszere bizonyított kegyetlenségek esetén, s természetesen ezt a módszert használja most az amerikai kormány és a hadsereg is, amikor egyéneket állít bíróság elé. Azokat, akik lőttek s akik ezt elpalástolták, abnormálisnak és hanyagnak bélyegzik meg, mert ezzel el lehet terelni a figyelmet a kegyetlenséget kiváltó helyzet általánosabb igazságáról. Seymour Hersh kitüntetése a Pulitzer-díjjal publicisztikai bravúrjáért, hogy leleplezte és részletesen leírta a My Lai-ban történeteket, egy lépésnek tűnhet az általánosabb igazság felé vezető úton. De attól tarthatunk, hogy az ilyen kitüntetés — akárcsak a National Book Award, amelyet Hirosimáról írott munkámért kaptam — a lelkiismeretmentő elismerés jeleként a szembenézés helyébe léphet. Persze, többet kell kinyomozni az amerikai társadalomban, a vezetőknél és közrendű embereknek többet kell felfedezniük és kimondaniuk, hogy ezek a kegyetlenségek a nemzet felvi-

lágosodásához, ne pedig további romlásához vezessenek.

Megdöbbenett, hogy milyen kevés mondanivalója van az én szakmámnak erről a kérdésről — arról, hogy abnormális helyzetek miképpen okozhatnak kollektív zavart és tömeggyilkosságot. Szeretném, ha a pszichiátria és a lélektan története a jövőben ilyen problémákra összpontosítaná figyelmét. Ez elősegítené az erkölcsi hozzáállás összekapcso-

lását a szakértelemmel oly módon, hogy lehetővé válnék fényt vetni az ilyen háborús bűnökre és átalakítani országunkat, amire oly égetően szüksége van. Rendellenességeinkkel foglalkozva a kegyetlenségek hamisánúsága helyébe az új, felszabadító formák és irányzatok igaztanúságát kell állítanunk. Mert feladatunk szembenézni a kegyetlenségekkel, hogy túlléphessünk rajtuk.

Robert Jay Lifton

A vesztesek bűne

„Vietnam tragikus története igazság szerint nem rosszindulatú, győzelemszomas, egyéni előnyökre vagy császári dicsőségre törekvő személyekkel benépesített mese, hanem egy egész vezető-nemzedék története (és a vezetettek egész nemzedékéé)... Különös állhatatlansága ellenére Lyndon Johnson legrosszabb pillanataiban sem volt rossz ember a szó hitleri értelmében... Ezzel szemben túl könnyű, sőt botrányos háborús bűnösnek minősíteni egyeseket, még ha tekintetbe vesszük is a fiatalok tapasztalatlanságát” (Townsend Hoopes, az amerikai légierő volt miniszterhelyetese, 1970. január).

Körmönfont-e a vád? Vagy túl kínos szembenézni vele? Ahhoz, hogy valaki háborús bűnösnek minősüljön, hitleristának kell lennie? Avagy alkalmazható az Egyesült Államok jóindulattal teli elnökére is e minősítés? Bár 1967-ben a Pentagon előtt rendezett nagy tüntetés során láttam ilyen jelszavakat: „Hé! L.B.J., ma hány fiút öltél meg?“, nem gondoltam arra, hogy Lyndon Johnson, az Egyesült Államok elnöke háborús bűnös. Talán rossz vezető vagy egoista, aki miatt a legrosszabbra fordultak a dolgok, de nem háborús bűnös. Ez mégis kissé túl erős lett volna. Igaz, vannak fiúk, akik egymást ölik a háborúban... Másrészt nem olvastam soha a háborús magatartást szabályozó törvények szövegét, bár három évig figyeltem a helyszínen ezt a háborút, és öt évig írtam róla.

Sokan vizsgálják most e törvények fenyében a mi vietnami viselkedésünket. Mark Sacharoff, a temple-i egyetem angol szakos tanársegédje bibliográfiába gyűjtötte az erre vonatkozó munkákat. Ezzel az egyszerű gesztussal jelentősen tágitotta lelkiismeretünk korlátait. Még ha a Vietnamban történekről összegyűjtött tényeknek csak egy töredékét tekintjük valódinak, ha a hadijog fényében vizsgáljuk őket, az amerikai vezetők — a mostani elnököt, Richard Mil-

hous Nixont is beleértve — háborús bűnök elkövetésében marasztalhatók el.

Öt Dreyfus-ügy kirobbantásához elegendő anyag gyűlt itt fel! Ezért olyan jelentős a háborús bűnöket az amerikaiak terhére író művek növekvő száma. Ez a bibliográfia olyan kezdet, amely hosszú és kínos vizsgálatot ígér mindarról, amit Délkelet-Ázsiában művelünk. Minél több anyagot gyűjtünk saját viselkedésünkről, magatartásunk annál megvetendőbbnek tűnik. Első pillantásra ez csak „sajnálatosnak“ látszott. Megfeneklettünk Indokínában. Viselkedésünk később stupidnak és brutálisnak tűnt, az ingovány saját művünk. A vietnamiak voltak az áldozatok, és mi a bakók. Most döbbenünk rá, hogy nem csupán kegyetlen és konok harcosként, hanem gyilkosként is öltünk. Nemzetként hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy csak az ellenség lehet háborús bűnökben vétkes. Bizonyos, hogy ők is elkövettek néhányat Indokínában. De az ő bűnük nem moshatja le rólunk a mi enket...

Melyek ezek a híres „háborús törvények“? Egész gyűjtemény van belőlük, a sajátosan katonai rendszabályoktól kezdve, amilyen *A szárazföldi hadviselés szabályzata* (The Law of Land Warfare), a hágai és a genfi egyezményekig, amelyek törvényerejük, hiszen az amerikai Sze-

Goya: A háború borzalmai című ciklusból

nátus ratifikálta őket, és a háborús bűnök nürnbergi és tokiói törvényszékein megállapított nagy alapelvekig. E törvények kimondják, hogy még a háborúban sem megengedett minden ütés, hogy vannak korlátai annak is, amivel a hadviselő az emberiséget sújthatja.

Vegyük szemügyre vietnami viselkedésünket e törvényekhez mérten. A szárazföldi hadviselés szabályzata kiköti, hogy a kórházak megtámadása törvénytelen. Bombázásuk nálunk megszokott dolog volt. A vietkong és észak-vietnami katonai kórházak megsemmisítését a saigoni amerikai katonai szóvivők sajtóközleményei naponta bejelentették.

Vagy gondoljunk az Egyesült Államok egy másik alapvető taktikai módszerére Dél-Vietnamban: falvaknak bombákkal és lövedékekkel történő korlátozás nélküli szétzúzására. 1967 óta legkevesebb 150 000 vietnami lakost, az utóbbi hat év átlagában naponta 68 férfit, nőt és gyermeket öltek meg amerikai katonai akciók során az Egyesült Államok Saigonnak szállított fegyvereivel. Továbbá 350 000 polgári lakost sebesítettek vagy csonkítottak meg. Ezeket a minimális számokat a Szenátus menekültügyi albiztonsága, Edward M. Kennedy szenátor, kimagasló kormányzakértők, a General Accounting Office (Legfőbb Állami Számvévség) tagjai állapították meg. Lehet,

hogy sokkal magasabb az áldozatok száma. Eppen a becslések óvatossága a szenátor és közvetlen munkatársai, Jerry Tinker és Dale S. de Haan által összegyűjtött adatokat a bibliográfia legértékesebb elemeivé emeli. Az 500 000 polgári személy nagy részének, ha nem többségének a haláláért vagy megcsonkításáért a vietnami falvak washingtoni és saigoni vezetők engedélyezte bombákkal és lövedékekkel való feldúlása okolható.

1946-ban az Egyesült Államok kormánya bíróság elé állította és felakasztatta Tomoyuki Yamashita japán tábornokot, mert felelőssé tették több mint 25 000, csapatai által meggyilkolt Fülöp-szigeti polgári személy haláláért. Megkülönböztethetjük-e erkölcsileg és jogilag a második világháború e vérfürdőjét — amelyért Yamashita tábornok az életével fizetett — a vietnami háborúban az amerikai kormányzatok parancsára vagy hallgatólagos beleegyezésével elkövetett gyilkosságoktól? Ha csak egy részét fogadjuk is el az ebben a bibliográfiában felsorolt bizonyítékoknak, és ha a hadijogra hivatkozunk, a valószínű válasz akkor is nemleges. És Nixon elnök azóta kiterjesztette a korlátlan bombázást egész Laoszra és Kambodzsára, s a polgári lakosság tízezreit gyilkolják le és sebesítik meg ezekben az országokban is.

A Russell-törvényszék tárgyalásainak Az *ethallgatás bűne ellen* címen kiadott következtetéseit 1967-ben teljes egészében elvetették, azzal az ürüggyel, hogy nem más, mint bohóckodás és balos propaganda. Pedig nem kellett volna elvetni őket. Még ha csupán egyetlen álláspontot képviseltek is, ez az álláspont átfogó volt.

A probléma feltárulkozott, elég lett volna meglátni a vietnami falvak feladásának következményeit. 1965 novemberében meglátogattam öt halászfalut a Quang-Ngai tartományi tengerparton, nem messze My Lai-tól, melyeket az amerikai hajóhad és az amerikai és dél-vietnami vadászbombázók ágyúai az előző két hónapban elpusztítottak. A helyi dél-vietnami közhivatalnokok szerint legkevesebb 184 polgári személyt öltek meg. A túlélőkkel folytatott egynapi anket után arra a következtetésre jutottam, hogy ésszerű becslés 600 halottal számolhat. Az ebben a tartományban állomásozó amerikai seregek tisztjei azt mondták, hogy a vietkong gerillák legkomolyabb ellenállását a falvakon az elszigetelt lövészek jelentették. A falvakat és lakóikat csak a vietkong jelenléte miatt támadták meg. Felfedeztem, hogy ugyanabban a tartományban tíz más falut szintén elpusztítottak és körülbelül még huszonötöt súlyosan megkárosítottak, valamennyit hasonló okokból.

Ilyen drágán fizettetni meg a paraszttal a gerillák jelenlétét, anélkül, hogy törődnének avval, vajon rokonszenveznek-e a vietkonggal, hiábavalóan brutálisnak és politikailag végzetesnek látom, hiszen ez a barbarizmus csak ellenessé teheti őket a saigoni hatóságokkal és az amerikai erővel szemben. Katonai téren nem lehet tudni, mire szolgál mindez. Mégis, amikor cikkemben leírtam ezeknek a halászfalvaknak a kínszenvedéseit, nem ötlött eszembe, hogy amit feltártam, az talán háborús bűn. Ez a gondolat, úgy tűnik, lapom szerkesztőbizottságának és a *The New York Times* legtöbb olvasójának agyában sem merült fel. Egyetlen hasonló történet sem okozott botrányt azok közül, amelyeket a többi riporter meg jómagam megírtunk a későbbiek során, csupán annak a kisebbségnek a körében keltett felháborodást, amely elég nyílt eszű, hogy rádöbbenjen arra, valójában, mi történt. Ahogy Calley hadnagy mondta a Fort Benning-i ügyésznek: „Tulajdonképpen, uram, nem nagy ügy volt.”

Ha végigolvassuk az 1965-, 66- és 67-es hírügynökségi jelentéseket, melyeket Seymour Melman és Richard Falk gyűjtött

össze, hogy alátámassza a „Clergy and Laymen Concerned about Vietnam” (Egyházi és világi személyiségek Vietnamból) mozgalom által felszínre hozott háborús bűnvadakat, új és felkavaró perspektívában látjuk újra az eseményeket. Frank Harvey az *Air War-Vietnam* (Légi háború Vietnamban) című könyvében nagy elbeszélő erővel meséli el, milyen nemtörődomséggel rombolta szét az amerikai légierő a Mekong-delta falvait. Előfordulhat, hogy a gerillák ellenőrizte területen fekvő faluban vagy közvetlen környékén valóban volt néhány szakasz gerilla — ez volt a mentség. Pedig Harvey aztán szavahihető tanú, hiszen következtetései a háború mellett szólnak.

Bárki azt állíthatná, hogy nem volt szándékos a rombolás és a polgári személyek halála, hogy a háborúval járó borzalmak következménye mindez. Csak-hogy a hivatalos jelentésekből sem ez derül ki.

1965 ősze óta a saigoni amerikai nagykövetség osztogatni kezdte a háborús tudósítók között a Rand Corporation egy tanulmányát a bombák és gránátok szeszítéséről. A tanulmány következtetése szerint a parasztlakó falvak rombolásáért és szüleik haláláért a vietkongot tették felelőssé, vagyis a srapnelek, a fehér foszfor, a napalm lényegében jó politikai fogásnak bizonyult. A riporterek nem voltak hajlandók méltányolni ezt a tanulmányt, amely szerintük gyászos bizonyítéka éppen annak, hogy a kormány mindig rátalált azokra a jótét lelkekre, akik pontosan azt visszhangozták, amit hallani óhajtott.

1966 nyarán az országot nagyon jól ismerő amerikaiak a saigoni követség és a vezérkar megbízásából mégis lefolytattak egy titkos és eléggé átfogó vizsgálatot a pacifikálási tervekről. Következtéseikben többek között azt ajánlották, hogy gondosan vizsgálják felül a korlátozás nélküli bombázások gyakorlatát. A vizsgálat szerint a dülások százezreket kényszerítettek nyomorúságos lakásokba és táborokba, a parasztlakó hábavaló halálát, szenvedését és felháborodását okozva. A felülvizsgálási ajánlatot a saigoni amerikai hatóságok a legmagasabb szinten elutasították.

Azzal a határozattal, hogy nem vizsgálják felül a kérdést, a hatóságok szentesítették ezt a gyakorlatot, s a *de facto* politika bevezetése mellett döntöttek. Ezt a politikát, legalábbis az első években, írásban ugyan nem ismerték el, de — legjobb tudomásom szerint — ahhoz nem fér kétség, hogy a dolgok így történtek, s a háborút irányító amerikai polgári és

katonai vezetőknek tudniuk kellett, elhatározásuknak milyen véres következményei lesznek. Miért alkalmazták ezt a politikát? Azért, mert a pusztítás stratégiája győzelemre törő stratégiájuk fő elemévé vált.

Emlékszem, hogy 1966 nyarának végén megkérdeztem az egyik legarrogánsabb amerikai tábornoktól: nem okoz-e neki gondot a bombázásokban megölt vagy megsebesített polgári személyek nagy száma. „Valóban, komoly probléma ez, de ugyebár csökkenti az ellenséges lakosság számát” — hangzott a válasz.

A Pentagonon rendelkezésre ugyanabban az évben, valamivel később készült, a menekültekről szóló egyik tanulmány megállapította, hogy a Mekong-deltai Dinhtung tartomány menekültjeinek 54 százaléka dülástól való félelmében hagyta el szállását. Erről van hát szó! A tűzerő, amelyre csak az amerikai technológia, a halálnak ez a General Motors-a képes, amit a második világháború alatt eszeltünk ki, arra irányult, hogy megsemmisítő háborúban győzze le a vietnami kommunistákat, egyszerűen úgy, hogy felszámolja stratégiai bázisukat, a falusi lakosságot.

A falusi lakosságnak mint az ellenség harci erőforrásának megsemmisítésével az újoncoktól, a parasztok által szállított eleségtől és hírszolgálatától kívánták megfosztani a vietnamiakat [...].

A saigoni amerikai hadvezetőségnek a polgári lakosságot érintő károkozás gondos elkerülésére, az állatállomány és a lakóházak oltalmazására irányuló összes utasításai nem egybek az amerikai intézmények által sűrűn gyakorolt képmutatató fecsegésnél.

A természet ölen aztán a századosok és őrnagyok nem palástolták hadműveleteik célját. Egy napon a Mekong-delta egyik népes tartományában a szárazföldi hadsereg egyik fiatal századosa gyors kézmozdulattal végigpásztázta a térképet vagy két tucát, gerillák ellenőrizte falu fölött, nem messze a tartományi fővárostól, és azt az utasítást adta, hogy a parasztok őrítsék ki őket, és közeledjenek a várososhoz. Miért? — kérdeztem. „Mert az ott veszélyes hely. Tűzérőséggel számoljuk fel!” — mondta.

Talán van, aki azt állítja: bár sajnálatos, sőt erkölcstelen, a vietnami polgári lakosság megkülönböztetés nélküli bombázása mégsem tekinthető háborús bűnnek. A Szövetségesek a második világháború alatt terror-támadásokat intéztek a japán és német városok ellen. Lásd a Dreza és Tokió ellen gyújtóbombákkal végrehajtott támadást, Hirosima és Na-

gaszaki nukleáris holokausztumát (égő áldozatát). A nürnbergi és a tokiói tárgyalásokon egyetlen vádlottat sem ítélték el a polgári lakosság bombázása miatt, mivel a vádlók is ugyanezt tették. A szokásjog alapján tehát a terrorista bombázás elismert háborús cselekménynek tekinthető. Hasonlóképpen az Egyesült Államok légereje a koreai háborúban bombázta az ország falvait és városait.

De vajon hasonló jellegű-e a vietnami háború? Nyomós okok késztetnek arra, hogy ne tekintsük hasonlóknak. A második világháborúban egymással szemben álló ipari társadalmak harcoltak fennmaradásukért. A totális háború körülményei között a városok elkerülhetetlenül a pusztítás célpontjaivá váltak, mivel az ellenséges hadigépezetet tápláló ipar és az üzemi dolgozók szálláshelyei voltak. A munkás is harcos volt, akárcsak az egyenruhás katona. Többé-kevésbé a koreai háború is egyenruhás hadseregek klasszikus konfliktusának tekinthető, bár a bombázásokat itt is érdemes volna történelmi perspektívából megvizsgálni.

Vietnamban azonban a világ technológiailag legfejlettebb nemzete avatkozott be egy kezdetleges agrárország polgárháborújába. A vietnami kommunisták ipara jelentéktelen, gyakorlatilag sem légierejük, sem az Egyesült Államok fennmaradását veszélyeztető interkontinentális rakétájuk nincsen. A beavatkozást kül- és belpolitikai megfontolásokból határozták el, hogy elkerüljék a kommunistákkal szemben elveszített háború belső visszahatását, s hogy az Egyesült Államok megőrizze délkelet-ázsiai erőpozícióját és befolyását.

Ezenkívül, miként a Sacharoff-bibliográfiában idézett művek bőségesen igazolják, a légierő dél-vietnami alkalmazása a két előző háborúhoz viszonyítva bonyolult és lényeges változón ment át. A fő fegyvernemnek tekintett légierőt és tűzérőséget a megszálló hatalom, az Egyesült Államok irányítja a megszállt ország mezőgazdasági vidékén lakó polgári lakosság ellen. A bombák és gránátok célpontja a polgári lakosok tömege volt, mert pusztító létüket fontosnak tartották az ellenfél szempontjából. A vidék elnéptelénítésére törekvő légihatalom a terror speciális fegyvere lett. Samuel P. Huntington, a Harvard Egyetem tanára ki is találta erre egy csodálatosan jellegzetes amerikai eufemizmust: „Kényszerű felhívás a várososodásra és modernizálódásra.”

A légi erő dél-vietnami alkalmazását úgy érthetjük meg a legjobban, ha a Délen folytatott korlátlan bombázásokat összevetjük az Észak-Vietnam elleni légi hadjárat pontosan körülhatárolt jellegével.

Lehet, hogy az észak-vietnamiak nem hisznek ebben, de az amerikaiak szándékosan arra törekednek, hogy Északon csak a katonai objektumokat s az ott levő néhány ipari célpontot bombázzák, és az adott légitámadás katonai előnyeit gondosan összevetik a valószínű polgári veszteségekkel. Bizonyos, hogy az Észak-Vietnam elleni légi hadjárat végső célja inkább politikai, mint katonai volt. Az észak-vietnamiak megfélemlítésére irányult, hogy vonják ki csapataikat Délről és vigyék magukkal a vietkong gerillákat is.

Amikor 1966 decemberében Harrison Salisbury, a *The New York Times* főszerkesztő-helyettese Észak-Vietnamba látogatott, hogy megírja emlékezetes cikksorozatát az amerikai légitámadások ottani pusztításairól (lakóházak, iskolák, templomok és kórházak semmisültek meg, mivel a hadművelet sohasem volt olyan sebészi pontosságú, amennyinek a Pentagon propagandája beállította), az észak-vietnamiak legsúlyosabb polgári veszteségüként a Hanoiól délkeletre fekvő Nan-Dinh város 89 halottját említették, ami kevesebb mint fele az általam 1965-ben meglátogatott Quang-Ngai tartományi öt helységben megölt polgári lakosok számának.

Ilyen körülmények között túllépi-e a légi erő és a tüzérség alkalmazása a hadijog megszabta korlátokat?

Az Egyesült Államok hadseregeinek szárazföldi hadviselési szabályzata kimondja: „A hadijog... megköveteli a hadviselő felektől, hogy tartózkodjanak az erőszak minden olyan fajtától és fokától, amely nem ténylegesen szükséges a katonai célok szempontjából, hogy az ellenségeskedések során az emberiségre és lovagiaságra tekintettel legyenek.”

A szabályzat a „ténylegesen szükséges a katonai célok szempontjából” kifejezést, vagyis a „katonai szükségesség” elvét is megmagyarázza. A hadijog tiltó hatását nem csökkentti a nemzetközi jog által be nem tiltott „katonai szükségesség” elve, az az elv, amely a hadijog által nem tiltott, az ellenség lehetőleg teljes legyőzéséhez vezető módszereket jelenti. A „katonai szükségességet” azonban nem lehet a hadi szokásjog törvényeitől megtiltott cselekmények igazolásának tekinteni, hiszen e törvényeket a „katonai szükségesség” figyelembevételével dol-

gozták ki és fogadták el érvényességüket. Röviden: bizonyos intézkedések alkalmazhatók, ha be lehet bizonyítani, hogy az ellenség legyőzéséhez kellene, és a hadijog kifejezetten nem tiltja meg őket.

Mindenesetre, a törvényes szankciók lényeges kérdését illetően nyilvánvaló, hogy a légi erő és a tüzérség felhasználása a parasztok terrorizálására és a vidék lerombolására a hadijog által kifejezetten tiltott cselekmény. A polgári személyek háború alatti oltalmazására vonatkozó 1949-es Genfi Egyezmény kimondja:

„A Magas Szerződő Felek meg egyeznek abban, hogy valamennyiük számára tilos olyan intézkedések foganatosítása, amelyek a kezükben levő polgári személyek fizikai szenvedését vagy kiirtását idézhetnék elő. Ez a tilalom nemcsak a gyilkosságra, a kínzásra, a testi fenyegetésre, a megcsonkításra és a védett személy orvosi kezelése révén folytatott nem igazolható tudományos kísérletekre, hanem akár a polgári, akár a katonai közegek által okozott bármilyen kegyetlenségre is vonatkozik.

A fosztogatás tilos.

Az oltalmazott személyek és javaik elleni megtorló intézkedések tilosak.”

A szó, amellyel Calley hadnagy annak a 102 asszonynak és gyermeknek a legyilkolását illette, akiknek haláláért felelőssé tették, nyugtalanítóan idézi fel ezt az atmoszférát. Calley kijelentette az ügyésznek, hogy megparancsolták neki: „A vietnamiakat likvidálni!... (waste a szó szoros értelmében elemészteni, elpusztítani a söpredéket)... Likvidálni?! Parancsára, százados úr!” A kifejezésnek nem lenne különösebb jelentősége, ha csak Calley hadnagy beszédmódját jelölné, de ez a szó a vietnami amerikai katonára zsargonjához tartozik. Odaát „likvidálják” az embereket, „levegőbe röptetik” őket. A katonák felülmúlhatatlan tehetséggel találnak rá a háború valóságát kifejező szavakra.

Ebben a légkörben a My Lai-i vérengzés, úgy tűnik, csak annyiban tér el a szabálytól, hogy egyszerre több száz vietnami polgár puskával és golyósóróval történő közvetlen legyilkolását jelentette. Nem nagyon látszott, hogy a Calley hadnagyhoz beosztott katonákat, akik lelkiismeretüknek engedve, megtagadták parancsait, és nem vettek részt a gyilkosságban, megindították volna a My Lai

előtt történt, kevésbé feltűnő egyéni kegyetlenkedések. Ha higgadtan gondoljuk át az ügyet, rájövünk, hogy Calley hadnagy és a gyilkosságban hozzá csatlakozó katonák puskáikkal ugyanazt tették, amit a bombákkal és gránátokkal stratégiai megfontolásból nap mint nap mások elkövettek. Calley-hez hasonlók a világ minden hadseregében vannak. Veszélyessé azok a körülmények teszik őket, amelyek közepette szabad utat nyerhet gyilkos eltévlyedésük. A hadijog szerint a felsőbb hatóságok kötelessége mindent elkövetni, hogy ilyen körülmények keletkezését megakadályozzák. A szárazföldi hadviselés szabályzata és a nürnbergi alapelvek e lényeges problémával foglalkozva körülhatárolják azokat az eseteket, amelyekben a felsőbb parancsot fel lehet hozni a háborús bűn vádjá elleni védekezésül. „Attól, hogy valaki kormánya vagy egy felettese parancsát végrehajtva cselekedett, a nemzetközi jog alapján nem mentesül a felelősség alól, feltéve, hogy volt választási lehetősége” — mondják a *Nürnbergi Alapelvek*.

A szárazföldi hadviselés szabályzata valamivel világosabb: „Azt illetően, hogy vajon érvényes védekezés-e a felettes parancsára hivatkozni, a bíróságnak tekintetbe kell vennie a következőket: a törvényes katonai parancsokkal szembeni engedelmestség kötelező a fegyveres erők valamennyi tagjára nézve; a katonáktól nem lehet elvárni, hogy a háborús fegyverem körülményei között pontosan megvizsgálják a kapott parancsok törvényességét; hogy bizonyos háborús szabályok vitathatók; hogy egy olyan cselekményt, amely máskülönben háborús bűnnek bizonyulhatna, végre lehetett hajtani megtorló intézkedésként felgott parancsoknak engedelmeskedve.”

Calley ügyvédei érdekes módon azt bizonygatták, hogy védencük robot-személyiség, hogy képtelen volt ellenállni felettése, Ernest Medina százados parancsainak, és nem azt, hogy Calley-nak azon a My Lai-i reggelen nyilván nem lett volna lehetősége erkölcsi választásra. Lehet, azért haboztak, hogy ezt tegyék, mert Johnsonnal kezdve az egész vezetőst a tanúk korlátjához kellett volna idézniük. Telford Taylor megjegyzi könyvében, hogy a Fort Benning-i törvényszék túl szűk fórum ilyen széles körű tárgyalás számára...

Mindamellert a felsőbb szervek felelőségének kérdése nehezedik a My Lai-i esetre.

Sokan fognak Townsend Hoopeshez hasonlóan vélekedni, aki a *Village Voice*

két újságírójával folytatott vitájában, akik őt és kollégáit háborús bűnnel vádolták, kijelentette, hogy abszurd és igazságtalan egy olyan demokráciában, mint az Egyesült Államok, felvetni a vietnami háborús bűnök kérdését.

Hoopes szerint egyetlen hivatalos személyt sem lehet vád alá helyezni, mivel az elnököt választották, a háborút, még ha célt tévesztett is, jószándékú indítékok alapján folytatják, és a Kongresszus megszavazta a hiteleket, s eleinte nagy köztámogatásnak örvendett. Az ítélet csak a kormány választás után való megdöntésének lehetőségét mondhatja ki. Noam Chomsky (Massachusetts-i Technológiai Intézet) szerint, aki a Russell-törvényszék jegyzőkönyveire írott bevezetőjében támadja ezt az álláspontot, Hoopes olyan jogi immunitást követel az amerikai vezetők számára, amit ez az ország megtagadott a német és a japán vezetőktől. Marcus Raskin, a washingtoni „Institute for Policy Studies” (Politikatudományi Intézet), az „új baloldal” szellemi keltetőjének társigazgatója azt állítja, hogy a Kongresszus mint testület nem tehető felelőssé, mert sok tagja csak azért szavazta meg a hiteleket, hogy az amerikai katonák védekezési lehetősége biztosított legyen. A független demokrata Telford Taylor megjegyzi, hogy a jószándék, bár lehet enyhítő körülmény, nem változat az elkövetett bűn valóságán.

Hoopes gondolatmenetének logikai végeredménye azt sugallja, hogy minden amerikai felelős a hadviselés módjáért. Ha ez így van, Japán és Németország felnőtt lakosságának többségét háborús bűnősként kellett volna elítélni, hiszen tapsoltak a második világháború kezdetének. De, természetesen, ha mindenki felelős, senki sem felelős. A nürnbergi és a tokiói törvényszék jóelőre elvetette egy esetleges Hoopes érvelését, megkülönböztetve az egyszerű szemlélőt a hatalom birtokosaitól.

A Vietnamban lehetséges háborús bűnök meghatározásában elkövetett túlzások, úgy tűnik, éppen olyan keveset jelentenek, mint Hoopes érvelése. Chomsky *At War with Asia* (Harcban Ázsiával) című könyvében népirtással vádolja az Egyesült Államokat. Richard Falk nemzetközi jogszakértő és Richard Kolko revizionista történész, két, különben rendkívüli élességű elme, ugyanezt teszi a háborús bűnökről tavaly Washingtonban megrendezett szimpozium jegyzőkönyveit közlő, *War Crimes and the American Conscience* (Háborús bűnök és az amerikai lelkiismeret) című könyvében. Úgy tűnik, nem a népirtás az Egye-

sült Államok vietnami magatartásának kifejezésére alkalmas meghatározás. Sokkal bonyolultabb a helyzet, és a tények nem igazolják ezt a vádat. Az ország népessége a háború ellenére 1962-től máig 15 milliőről 17 millióra emelkedett.

De hogyan tudja az ország megállapítani, hogy elkövettek-e valójában háborús bűnöket Vietnamban, és kik érte a felelősök?

Kissé sokat kívánunk el az emberi természettől, ha azt gondoljuk, hogy a hadsereg maga lenne hivatott arra, hogy elbírálja saját vietnami magatartását. Egy ennyire traumatizált, vietnami kudarc miatt érzelmileg ennyire védekező magatartásra készített parancsnoksági rendszer csak jelentős külső nyomásra vádolja háborús bűnnel saját bizalmi embereit [...]

A Vietnamban elkövetett kegyetlenkedések szemtanúinak állítólagos beszámolóit tartalmazó gyűjtemény, amelyet *Conversations with Americans* (Beszélgetések amerikaiakkal) címen mutatott be Mark Lane, tipikus példája a már divatba jött olcsó vádaskodásnak. A jelenlegi légkörben kevés védelmezője akad a katonáknak. Az értelmiségi körök jó része és sok egyetemista a megkülönböztetés gyerekes hiányáról tesz tanúságot. Az ország volt felelős polgári szemelyeinek bizonyos része, akik azóta megváltoztatták véleményüket arról a háborúról, amelynek menetéhez hozzájárultak, túlságosan hajlamosak mostanában arra, hogy mindent a tábornokok nyakába varrjanak. Márpedig, ha a tábornokok el is követték háborús bűnöket Vietnamban — a civilek hozzájárulásával tették [...]

A háborút Johnson elnök és legbensőbb tanácsadói, Robert S. McNamara, Walt W. Rostow és Dean Rusk irányították úgy, ahogy most Nixon elnök és fő tanácsadói. A katonák mindig alárendelt szerepet játszottak. McNamara például a háború tervezését és végrehajtását az elnök megbízásából úgy ellenőrizte, ahogy egy európai vezérkari főnök tette volna. Gyakran mondta 1965-ben: „*Tűzerővel helyettesítjük az embereket.*” Természetesen nem voltak gyilkos szándékai, csak annyit akart mondani, hogy inkább rászán tíz bombát öt észak-vietnami katonára meggyilkolására, mint hogy öt amerikai gyalogos életét adja cserébe ugyanezért az eredményért. Amikor azonban a bombák már civileket vettek célba, McNamara nem kiáltott megálljt. Nem azt akarjuk ezzel mondani, hogy a tábornokokat fel kell menteni minden felelőség alól, hanem azt, hogy a legmagasabb,

tehát a leglényegesebb felelőség nem rájuk nehezedik.

Pontosan ebből az okból kifolyólag nem számíthatunk arra, hogy a Nixon-kormány saját jószántából a háborús bűnökről komoly vizsgálatot indít. Nixon ugyanolyan taktikával alkalmazza a légi erőt Laoszban és Kambodzsában, mint elődje Dél-Vietnamban. Az ő „vietnami-zálási” stratégiája még nagyobb mértékben függ a légi hatalom korlátozás nélküli alkalmazásától, mint a Johnsoné. Nixon még alaposabban átérezte a fegyvernem politikai kényelmességét. Alapjában véve ésszerűen arra számított, hogy amíg a hullák elég messze lesznek ahhoz, hogy a fényképezésk és a tévések ne láthassák túl gyakran őket, és főként amíg nem amerikai hullák lesznek, a közvélemény nem fog túlságosan törődni a halottakkal, sem korukkal, sem nemükkel.

A Kennedy-albizottság becslése szerint a mindössze hárommillió lakosú Laosz polgári veszteségei meghaladják az évi 30 000-et, s ebből több mint 10 000 a halott. E veszteségek jó részét az amerikai bombáknak lehet tulajdonítani. Az átvizsgált katonai dokumentumok a kommunista fennhatóságú területeken lévő falvak bombázását konkrétan azzal az érvel emlegetik, hogy ezzel „*megfosztják az ellenséget a lakosság erőforrásától.*” Senki sem ismeri a kambodzsai polgári személyek veszteségének méretét — ott hasonló légitámadások voltak. A Kennedy-albizottság becslése szerint Kambodzsra hat és fél millió lakosából jelenleg másfél millió a menekült, és a polgári veszteségek évente több tízezerre emelkednek.

Amikor a menekültek ügyéről kérdeztem az egyik külügyminisztériumi felelős tisztviselőt, azt válaszolta, hogy nem állnak rendelkezésre becslések. „*Miért?*” — kérdeztem. „*A kambodzsaiak nem kértek tőlünk semmilyen támogatást a menekültek ügyében, és addig, amíg ezt nem teszik, a kérdés nem tartozik ránk.* Követési személyzetünk létszáma korlátozott, és sok egyéb jelentéktelen ügygel kényszerül foglalkozni” — felelte. — „*És a polgári veszteségek? „A kambodzsaiak nem összesítették őket. Mi az ő statisztikáiktól függünk, és ők képtelenek bármiről elfogadható kimutatást készíteni.*” Íme, ezt mondta, szószerint. A legújabb Kambodzsába irányuló amerikai segélyprogram nem tartalmaz kifejezetten a polgári lakosok orvosi ellátására szánt hiteleket.

És mégis, a nemzet lelkiismeretének megtisztulása, a világ leghatalmasabb ál-

lamának a gyengébb népekkel szembeni jövőbeli viselkedése megköveteli, hogy országos vizsgálat induljon a háborús bűnök ügyében... Nem börtönbüntetésekre és kivégzésekre van szükségünk, hanem olyan döntésekre, amelyekre a társadalom megfontoltsága vezet: ha ezek a cselekmények háborús bűnöknek minősülnek, az eljövendő amerikai vezetők ne merészeljék megismételni őket.

Emlékeznünk kell arra, hogy a tokiói törvényszéken az Egyesült Államok jogi precedenst teremtett annak a megállapításával, hogy egy kabinet minden olyan tagja, akinek tudomása van háborús bűnökről, és a továbbiakban tagja marad e kormánynak, felelősséggel tartozik az elkövetett bűnökért. Következésképp saját kritériumainknak megfelelően Johnson elnök földművelésügyi minisztere, Orville Freeman is felelős a Vietnámban elkövetett háborús bűnökért...

Nemrég, amikor egyik japán barátommal a több mint 25 000 Fülöp-szigeti polgári személy haláláért elítélt Yamashita tábornokról beszélgettem, megjegyezte: „*Van nekünk, japánoknak egy közmondásunk: a győztesnek mindig igaz van.*”

A történelem azt bizonyítja, hogy azok, akik a háború mellett döntenek, mint a

japán militaristák, nem számíthatnak kegyelemre. Az erőszakhoz folyamodás végletes cselekedet. Aki így tesz, istennek képzelet magát. Akik elég merészek ezt megkísérelni, nem engedhetik meg maguknak, hogy veszítsenek. Nem azt kívánom ezzel sugallni, hogy mindent kövessenek el a győzelemért. Ellenkezőleg. A hadijog enyhíteni próbálja a háborús szenvedéseket, a még megmenthető életet kívánja menteni a nagy öldöklésben. A háború ettől még nem kevésbé fájdalmas és egyedülálló terhet ró azokra, akik felelősek érte. Sokak számára tűnhet cinikusnak, de ha a Johnson-kormány megnyerte volna a vietnami háborút, nagyon kevesen indultak volna Indokína anyagi és erkölcsi romjaiban háborús bűnök után kutatni. A gyilkosság, a nagyarányú kegyetlenkedések bizonyítékait elhomályosította volna a győzelem zaja. De az erőszak csődöt mondott, és a kudarc lehetővé teszi, hogy a vietnami háborús bűnököt jogosan olyan valóságos problémaként kezeljük, amellyel foglalkozni kell. Kudarcunk az emberiesség olyan lehetősége, amit nem szabad elszalasztani...

Neil Sheehan